

همکاری نظامی روسیه و ایران در سال‌های ۳۰-۴۰ قرن نوزدهم میلادی

معصومه اختیاری

درآمد

موضوع این مقاله بر همکاری‌های نظامی روسیه و ایران در دوره پس از انعقاد قرارداد ترکمانچای متمرکز است. سؤال مطرح شده در مقاله به طور تخصصی مورد تحقیق قرار نگرفته است. ایده اصلی این مقاله متشکل از همکاری نظامی روسیه و ایران به طور ممتد و اهمیت جایگاه همکاری میان امپراتوری روسیه و ایران دوره قاجار است.

مرحله جدیدی در روابط ایران و روسیه با امضای معاهده ترکمانچای در سال ۱۸۲۸ م. آغاز شد. نخبگان قاجار متوجه بیهودگی ادامه سیاست‌های مقابله با امپراتوری روسیه شدند، زیرا در اواخر سال ۱۸۲۰ م. (پس از حل و فصل درگیری‌های ناشی از مرگ مأمور روسیه گریبایدف در تهران) روابط حسنه بین ایران و روسیه برقرار شد. یکی از شرایط جدید تعامل بین دو کشور، همکاری‌های نظامی و کمک نظامی در صورت آغاز جنگ بود.

مسئله حضور نظامی اروپائیان در ایران عصر قاجار در قرن نوزدهم، بارها مورد توجه محققان قرار گرفته است، ولی مقاله موجود روی فعالیت‌های اروپائیان (عمدتاً فرانسوی و انگلیسی) و مدرسان و مأموران نظامی تمرکز می‌کند. حضور نظامی روسیه در ایران همزمان با شکل‌گیری بریگاد قزاق ایرانی موجودیت یافت، اما حضور نظامی روسیه در ایران را در دوره متأخرتر هم می‌توان بررسی کرد؛ بنابراین مسئله همکاری

1. Косоговский В. А. Очерк развития персидской казачьей бригады // Новый Восток. М., 1923. № 4. и Красняк О. А. Становление иранской регулярной армии в 1879-1921 гг. (по

نظامی روسیه و ایران در این دوره، یعنی پس از انعقاد قرارداد ترکمانچای، عملاً بی پاسخ ماند. در تحقیقات جدید هم توجه خاصی به مسئله نشان داده نشده است.^۱ در این مقاله تجزیه و تحلیل جامع از این موضوع صورت نمی‌گیرد، بلکه ارائه نمونه‌های مهم در حوزه همکاری‌های نظامی ایران و روسیه مطرح می‌شود. اولین تلاش برای توسعه همکاری نظامی با روسیه بعد از امضاء معاهده ترکمانچای توسط عباس

عکس گراف ایوان فودروویچ پاسکویچ

میرزا پیشنهاد شد. از آنجا که در آن زمان روسیه در حال جنگ با عثمانی بود، عباس میرزا به فرمانده روسی پیشنهاد کرد در میدان جنگ به نفع دولت روسیه حضور داشته باشد. این پیشنهاد ولیعهد ایران در سن پترزبورگ، بررسی شد، اما تصمیم‌گیری نهایی به عهده فرمانده ارشد حاضر در قفقاز گراف پاسکویچ گذاشته شد. نهایتاً فواید ناشی از ورود ایران به جنگ با عثمانی در صورتی که دولت روسیه آن را به دست می‌آورد، قابل ملاحظه بود که بعداً عباس میرزا از آن خودداری کرد.

اوضاع در اوایل سال ۱۸۳۰م. تغییر کرد. تمایل به گسترش قدرت حکومت قاجار در سراسر کشور و سرکوب حاکمان محلی جدایی طلب، منجر به فعال شدن سیاست شرقی دولت قاجار در این زمان شد. در این دوره خراسان تحت مالکیت دولت ایران در آمد.

در طول آخرین جنگ با روسیه، در یزد شورش شد و حاکمان هم‌مرز با ترکمن‌ها و حاکمان افغانستان اقتدار قاجاریه را به رسمیت نشناختند؛ اگر چه در نهایت طبق سنت تحت حاکمیت این دولت قرار گرفتند. عباس میرزا به منظور اجرای طرح‌های خود، سرزمین‌های شرقی را در نظر گرفت و هم‌زمان با سن پترزبورگ و فرماندار قفقاز برای کمک نظامی و دریافت سرباز، اسلحه، مهمات و ارسال یک افسر با تجربه برای آموزش سربازان ایرانی، مکاتبه نمود. دولت روس درخواست ولیعهد را رد نکرد و برای جلب رضایت او افسر ستاد کل

материалам архивов русской военной миссии). М., 2007., Розенблюм И.Р. Персидская армия. С кратким историческим очерком развития вооруженных сил Персии XIX в. Тегеран, 1922.

1. Сухоруков С.А. Иран: между Британией и Россией. От политики до экономики. СПб., 2009.

2. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: т.7 / ред. А.П. Берже. Тифлис, 1866-1904.С663-664.

در ایران بارون اش که عباس میرزا را طی سفر نظامی به خراسان همراهی می کرد، به ایران فرستاد.^۱ مشکل می توان گفت بارون اش چقدر در انجام مأموریت خود موفق بود. در هر صورت، گزارش های کامل جریان امور و اطلاعات با ارزشی را به طور منظم برای دولت روسیه ارسال می کرد.^۲

مسئله خیلی مهم اینکه با وجود حضور بارون اش در اردو شاه، وی نگرانی جدی خود را از حضور انگلیسی ها نشان می دهد که مخالفان دیروز به همکاران امروز تبدیل شده اند. واقعیت این است که با حضور بارون در اردوگاه، چنین واکنشی را بریتانیایی ها هم نشان دادند که برای عباس میرزا و دولت روسیه روشن بود. علاوه بر این، دقیقاً چنین واکنشی از آنها انتظار می رفت.^۳ به این ترتیب مأموریت بارون اش، معیار و محک اولین همکاری نظامی بین روسیه و ایران به شکلی که این همکاری جریان داشت، محسوب می شد. با انتصاب زبردست گراف ای.آ. سیمونویچ به عنوان سفیر کبیر و نماینده سیاسی روسیه در ایران، روابط سیاسی روسیه و ایران از جمله در حوزه نظامی - سیاسی، وارد دوره جدیدی شد. طبق شواهد متعدد، نفوذ روسیه در امور ایران در این دوره (۱۸۳۲-۱۸۳۸ م) فوق العاده افزایش یافته، در حالی که نفوذ انگلستان برعکس، رو به کاهش بود.^۴ سیمونویچ یک بناپارتیست پرشور بود و نیز یک افسر نظامی که در شرایط بسیار مناسب، سیستم ضد انگلیسی را سازماندهی کرد. پیچیدگی تجزیه و تحلیل روابط روسیه و ایران این دوره با توجه به تمام منابع، جانبدارانه است. در هر صورت واضح است که سیمونویچ نه تنها به عنوان نماینده دیپلماتیک، بلکه به عنوان یک کارشناس نظامی روسیه با لغو مأموریت بارون اش به ایران اعزام شد.^۵ سیمونویچ پشتیبانی دیپلماتیک و حضور فعالی کنار محمد شاه برای به دست آوردن تاج و تخت داشت. در نتیجه این اقدامات، موفق شد به شاه جدید ایران نزدیک شود. با توجه به واقعیت جاه طلبی های شاه جدید و تلاش های بیش از حد سیمونویچ (دولت روسیه)، نماینده روسیه به عنوان یک عضو اجتناب ناپذیر در تمامی عملیات نظامی محمد شاه در سال ۱۸۳۰ م شرکت داشت. یکی از اولویت های سیاست محمد شاه، شرق ایران بود. در سال ۱۸۳۶ م. برای پاسخگویی حمله به هرات، حملات به سرزمین ترکمن ها صورت می گرفت. بریتانیا، نماینده روسیه را متهم به تحریک شاه برای انجام این حملات می نمود.^۶ در واقع سیمونویچ از ایده ارائه شده در سال ۱۸۳۶ م. حمایت کرد و در دوره تعیین جانشین توسط محمد علی شاه، سیاست شرقی در مجموع مورد تأیید وی قرار گرفت.^۷ با این حال، تشدید اختلافات میان روسیه و بریتانیا

1. Там же. С 733-736.
2. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: т.7 / ред. А.П. Берге. Тифлис, 1866-1904. С 733-736, Т 8. 741-746.
3. там же. Т 8. С 900.
4. Симонич И.О. Воспоминания полномочного министра. 1832-1838 гг. М., 1967. с204-205.
5. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. т.7 / ред. А.П. Берге. Тифлис, 1866-1904-С.737.
6. Correspondence relating to Persia and Afghanistan. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London, 1839. С6-7, 12-13.
7. Соловкин Н. К 70-летию существования Астрабадской морской станции. СПб.,

همکاری نظامی روسیه و ایران در سال های ۳۰-۴۰ قرن نوزدهم میلادی/ معصومه اختیاری

در خاورمیانه مصادف سال های ۱۸۳۷-۱۸۳۸م و همزمان با حضور محمد علی شاه در هرات بود.

ایوان فیودورویچ بلارانبرگ

یلدر پوتینگر

این برای دومین بار بود که محمد شاه پشت دیوارهای هرات مستقر شد. اولین بار همراه پدرش عباس میرزا برای سرکوب مخالفان قدرت وارد خراسان شد؛ سپس در سال ۱۸۳۳م به علت مرگ ولیعهد محمدشاه مجبور به عقب نشینی شد.^۱ سال ۱۸۳۷م در آغاز حملات محمد شاه از حمایت نماینده روسیه در ایران یلدر پوتینگر برخوردار بود. در بهار سال ۱۸۳۷م، افسر ارشد ستاد روسیه، ایوان فیودورویچ بلارانبرگ، سن پترزبورگ را به مقصد تهران، با هدف همکاری با سیمنویچ ترک کرد و ستوان ای. ا. ویتکویچ برای انجام مأموریت مهم دیپلماتیک و اطلاعاتی به افغانستان فرستاده شد.^۲ در سال ۱۸۳۸م، بالاترین رزولوشن توسط اعضاء مأمور روسیه در ایران به اردوگاه شاه در پشت دیوارهای هرات به بهانه سرعت بخشیدن به استرداد سربازان فراری روسیه به حکومت ایران ارسال گردید.^۳ در اردوگاه شاه سیمنویچ و آن بلارانبرگ به عنوان مشاور نظامی وارد عمل شد، در حالی در افغانستان ویتکویچ جهت اتحاد نظامی بین حاکمان قندهار و کابل با ایران تحت حمایت و ضمانت امپراطوری روسیه توافق کردند و به این منظور سیمنویچ این اتحاد را به نماینده امپراتوری تضمین کرد.^۴ اختلاف روسیه و انگلیس از کنترل خارج شد. تقریباً به طور همزمان با

1914.C.101,117,119.

1. Watson R.G. A history of Persia from the beginning of the nineteenth century to the year 1858. London, 1866.c 270.

2. Бларамберг И.Ф. Воспоминания. М., 1978.C 84-87.

3. Бларамберг И.Ф. Воспоминания. М., 1978.C.105-107., Симонич И.О. Воспоминания полномочного министра. 1832-1838 гг. М., 1967.c.138.

4. Симонич И.О. Воспоминания полномочного министра. 1832-1838 гг. М., 1967. C138-134

همکاری نظامی روسیه و ایران در سال های ۳۰-۴۰ قرن نوزدهم میلادی / معصومه اختیاری

مأموران روسی پشت دیوارهای هرات، بریتانیایی‌ها هم به فرماندهی جان مک نیل در منطقه حضور داشتند. با وخیم شدن اوضاع یلدر پوتینگر بلافاصله سعی به متقاعد کردن شاه به بستن پیمان صلح و برقراری ارتباط با افسر بریتانیایی که از هرات دفاع می‌کرد، نمود.

وقتی مشخص شد که شاه حاضر به عقب‌نشینی نیست، دولت بریتانیا به محمد شاه التیماتوم داد که اگر شاه حاضر به پذیرش درخواست آنها نشود، بریتانیا اسکادران خود را متشکل از پنج کشتی وارد خلیج فارس نموده، جزیره خارک را تصرف می‌کند.^۱ روابط انگلستان و ایران قطع و شاه مجبور به عقب‌نشینی از هرات شد. دولت روسیه و نمایندگان این دولت سمینویچ و ویتکویچ پیمان منعقد شده را به رسمیت نشناختند، ولی طی مذاکرات پیچیده بین بریتانیا و ایران به عنوان میانجی وارد عمل شدند تا اقدامات لازم برای بهبود روابط بین آنها انجام دهند.^۲ مشکل می‌توان گفت تا چه حد در اقدامات خود سمینویچ طبق دستورات داده شده عمل کرده و تا چه حد ایده‌ها و اهداف سیاسی روسیه در ایران را دنبال نموده است.

طبق حوادث رخ داده در ایران، ویتکویچ و بلارنبرگ واقف به این حقیقت بودند که دولت روسیه مخالف تقویت مواضع دولت ایران در نواحی مشرف به هند نیست؛ البته امتناع ویتکویچ و سمینویچ از به رسمیت نشناختن قرارداد امضا شده و حضور همیشگی سمینویچ در همه جا، نشانگر برخی تغییرات در سیاست روسیه در منطقه در جهت رویارویی کمتر با بریتانیا بود، اما این به معنای قطع کامل همکاری نظامی روسیه و ایران نبود. در سال ۱۸۳۹م. (یعنی قبل از سرگیری روابط دیپلماتیک ایران با بریتانیا) از روسیه به ایران طبق درخواست دولت شاهنشاهی، چهار استاد از زرادخانه‌های دولتی به رهبری افسر توپخانه، ستوان نیکالای فیودروویچ ماسالسکی فرستاده شد که به شاه و وزیر او، حاجی میرزا آقاسی، در راه اندازی زرادخانه تهران کمک کردند.^۳ با این حال حضور ماسالسکی و دستیارانش در ایران، مدت نسبتاً کوتاهی بود که به دلیل عدم امکان ایجاد زرادخانه با مدیریت مستمر در شرایط فعلی ایران، ماسالسکی به روسیه بازگشت.^۴ شاید هم این تجربه باعث شد دولت روسیه پی ببرد که ارسال برخی از کارشناسان نظامی در ایران در حال حاضر به سبب بی‌نظمی حاکم بر ایران بی‌اثر و در سیاست حضور نظامی روسیه در منطقه توسط مقامات روسیه، نیاز به تغییر است.

در سال ۱۸۴۰م. همکاری روسیه و ایران در حوزه نظامی وارد مرحله جدیدی شد. استان شمال شرقی ایران و همچنین مناطق شرقی روسیه از حملات مستمر ترکمانان از شرق دریای خزر رنج می‌برد. آنها دهقانان ایرانی و روسی را اسیر گرفته، به عنوان برده در بازارهای خیوه و بخارا می‌فروختند. ترکمانان به ماهی‌گیری و تجارت در آب‌های دریای خزر مشغول بودند.^۵ مبارزه با حملات ترکمانان، هدف مشترک

1. Watson R.G. A history of Persia from the beginning of the nineteenth century to the year 1858. London, 1866. C312-313.
2. АВПРИ. Ф. 194. «Миссия в Персии». Оп. 528/1. 1838-1841 гг. Л9-9.
3. АВПРИ. Ф. 194. «Миссия в Персии».Л 60.
4. Бларамберг И.Ф. Воспоминания. М., 1978.С163-164.
5. Невольники в Хиве // Вестник Европы. 1815 (Апрель). № 7. С. 243-246.и Соловкин Н.

نیکالای فیودروویچ ماسالسکی

هر دو دولت بود. با این حال مطابق معاهده ترکمانچای، ایران نمی‌توانست نیروی دریایی در دریای خزر داشته باشد.^۱ در این ارتباط دولت ایران درخواست تأمین امنیت سواحل نواحی شرقی و جنوب شرقی مورد هجوم ترکمانان را از دولت روسیه کرد^۲ و برای اطمینان از امنیت منطقه در سال ۱۸۴۲م. در سواحل جنوب شرقی دریای خزر، کشتی‌های جنگی تحت فرماندهی گراف پوتیاتین مستقر شد.^۳

بدین ترتیب در سال ۱۸۴۲-۱۸۴۳م. در جزیره آشور، ایستگاه دریایی آسترخان ایجاد گردید^۴ و بدین ترتیب مسئله تأمین امنیت این منطقه در کل حل شد؛^۵ در نتیجه با توجه به همه موارد

گراف پوتیاتین

فوق، همکاری در حوزه نظامی بین روسیه و ایران در سال های ۳۰-۴۰ قرن نوزدهم یکی از مهم‌ترین اجزای ارتباطی بین دو کشور را نشان می‌دهد. در واقع از سال ۱۸۳۰م. این همکاری دائمی و این واقعیت که روسیه به ایران مأموران نظامی در مقیاس زیاد مانند فرانسه و بریتانیا نفرستاد، درست است و علت اینکه امپراتوری به دنبال فرم‌های دیگر از حمایت‌های نظامی به دولت قاجار بود. شرایط همکاری نظامی بین روسیه و ایران تعیین شد. دقیقاً دولت روسیه تصمیم گرفت در چه اندازه و به چه شکلی از ایران در صورت آغاز جنگ، پشتیبانی کند؛ همچنین زمینه‌های همکاری تعیین کرد که این مرتبط با موقعیت ضعیف حکومت قاجار در صحنه بین‌المللی در مقایسه با روسیه و انگلستان بود. با این حال نباید فراموش کرد حکومت قاجار منافع خود را دنبال می‌کرد و صرفاً تحت نفوذ روسیه نبود. ضمناً منافع روسیه و ایران در این دوره

در بسیاری از جهات (پیشروی به شرق و امنیت مرزی) با هم مطابقت داشت. هم‌زمان روسیه در غرب، امور مربوط به امپراتوری عثمانی را ترجیحاً بدون هیچ متحدی پی‌گیری می‌کرد. وجود منافع مشترک و همکاری

К 70-летию существования Астрабадской морской станции. СПб., 1914.С14,20.

1. Юзефович Т. Договоры России с Востоком. Политические и торговые. М., 2005.С221-222.

2. [Мельгунов Г.] О южном берегу Каспийского моря. Приложение к III тому записок Императорской академии наук. № 5. СПб., 1863.С.306-307. И, Соловкин Н. К 70-летию существования Астрабадской морской станции. СПб., 1914.с20.

3. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией.т9. / ред. А.П. Берже. Тифлис, 1866-1904.с572-574.

4. Соловкин Н. К 70-летию существования Астрабадской морской станции. СПб., 1914.с21.

5. Holmes W.R. Sketches on the shores of the Caspian, descriptive and pictorial. London,1845.с251.

همکاری نظامی روسیه و ایران در سال های ۳۰-۴۰ قرن نوزدهم میلادی/ معصومه اختیاری

نظامی بین روسیه و ایران در سال های ۳۰-۴۰م قرن نوزدهم، سبب کسب تجربه همکاری نظامی بین دو کشور و در نهایت در اواخر دوره قاجار تشکیل تیپ قزاق ایرانی شد.

منابع:

- Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: в 12 т. / ред. А.П. Берже. Тифлис, 1866-1904.
- АВПРИ (Архив внешней политики Российской империи). Ф. «СПб. Гл. Архив. 1-1». Оп. 781. 1829 г. Дело 69 (док. 21).
- АВПРИ. Ф. «СПб. Гл. Архив. 1-1». Оп. 781. 1832 г. Д. 72 (док. 42).
- АВПРИ. Ф. 194. «Миссия в Персии». Оп. 528/1, 1809-1913, 1839 г. Д. 2006.
- АВПРИ. Ф. 194. «Миссия в Персии». Оп. 528/1. 1838-1841 гг. Д. 184.
- Бларамберг И.Ф. Воспоминания. М., 1978.
- Косоховский В.А. Очерк развития персидской казачьей бригады // Новый Восток. М., 1923. № 4.
- Красняк О. А. Становление иранской регулярной армии в 1879-1921 гг. (по материалам архивов русской военной миссии). М., 2007.
- [Мельгунов Г.] О южном берегу Каспийского моря. Приложение к III тому записок Имп. академии наук. № 5. СПб., 1863.
- Невольники в Хиве // Вестник Европы. 1815 (Апрель). № 7. С. 243-246.
- Розенблюм И.Р. Персидская армия. С кратким историческим очерком развития вооруженных сил Персии XIX в. Тегеран, 1922.
- Симонич И.О. Воспоминания полномочного министра. 1832-1838 гг. М., 1967.
- Соловкин Н. К 70-летию существования Астрабадской морской станции. СПб., 1914.
- Стрелянов П.Н. (Калабухов) Казаки в Персии. 1909-1918 гг. М., 2007.
- Сухоруков С.А. Иран: между Британией и Россией. От политики до экономики. СПб., 2009.
- Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. СПб., 1875.
- Тер-Оганов Н.К. Создание и развитие иранской регулярной армии и деятельность иностранных военных миссий в Иране в XIX веке: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Тбилиси, 1984.
- Юзефович Т. Договоры России с Востоком. Политические и торговые. М., 2005.
- Correspondence relating to Persia and Afghanistan. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London, 1839.
- Cronin S. Building a new army: military reform in Qajar Iran // War and peace in Qajar Persia: implications past and present. New York, 2008. P. 47-87.
- Holmes W.R. Sketches on the shores of the Caspian, descriptive and pictorial. London, 1845.
- Kazemzadeh F. The Origin and Early Development of the Persian Cossack Brigade // American Slavic and East European Review. (Oct., 1956). V. 15. N° 3. P. 351—363.
- Mohan Lal. Life of the amir Dost Mohammed Khan of Kabul. V. 1. London, 1846.
- Rawlinson H. England and Russia in the East. London, 1875.
- Watson R.G. A history of Persia from the beginning of the nineteenth century to the year 1858. London, 1866.